

Dumitru DRAICA

Școala Ardeleană și lupta pentru unificarea limbii și instituirea ortografiei românești (cu referire la Ion Budai Deleanu, 1760-1820)

D.D. – dr. conf. univ.,
Universitatea din Oradea.

Arie de preocupări
științifice: lingvistica
generală, dialectologia,
ortografia românească.

Despre Școala Ardeleană. Reprezentanții ei au fost mai mult teoreticieni decât practicieni ai ideii latiniste. Fundamentând și promovând în teorie purismul, nu s-au gândit să schimbe limba, în aplicarea practică. Purismul lor se rezuma, mai mult, la domeniul teoretic; pentru ei purismul era instrumentul capabil să realizeze unitatea limbii, să apere interesele națiunii române, constituind totodată o expresie, o formă de manifestare a luptei politice naționale, într-o epocă în care ținta adversarilor era contestarea romanității poporului român și a latinității limbii române.

Aproape toți învățații Școlii Ardelene au fost autori de ortografii, gramatici și dicționare. Ortografia reprezenta domeniul în care lipsa de unitate era mai pronunțată și unde diversitatea și fluctuațiile erau mai numeroase. „Ortografia reprezenta pentru ei nu numai totalitatea regulilor prin care se stabilea scrierea corectă a cuvintelor românești” în vederea unificării limbii, „ci și un mijloc important pentru a demonstra originea latină a limbii române” [1]. Acțiunea de unificare a limbii, în domeniul ortografiei, trebuia să rezolve problema alfabetului și cea a elaborării nor-

melor ortografice. Dezideratul unificării impunea, în primul rând, înlocuirea alfabetului chirilic și adoptarea alfabetului latin. „Corifeii Școlii Ardelene au intuit că introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române însemna o etapă decisivă în procesul de realizare a unității limbii literare” [2].

Lucrările marilor cărturari ardeleni sunt importante nu numai ca mișcare pentru redeşptarea națională, demersul lor trebuie apreciat și din interiorul lingvisticii românești, căci discuțiile în problema ortografiei s-au mutat, odată cu ei, pe terenul științific al faptelor și principiilor. Constatând că rostirea este foarte diversă, ei au încercat, în primul rând, unificarea scrierii, la baza căreia au pus principiul etimologic (redarea sunetelor limbii române prin acele semne sau combinații de semne din alfabetul latin, care marcau în scris etimonul sunetelor românești „derivate”); unele dintre soluțiile propuse de ei s-au impus, ca de exemplu: *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi*.

Învățații Școlii Ardelene au făcut unele concesii și în privința folosirii slovelor în cărțile bisericești. Ei considerau că este important nu numai cu ce litere să se scrie limba română, ci și cum să se scrie cu ajutorul alfabetului latin, acțiunea de unificare a limbii trebuia, astfel, desfășurată și în domeniul ortografiei.

Cărturarii din această perioadă și-au dat seama că adevărata cauză a diversității scrierii era lipsa unei ortografii, fapt sesizat și de Constantin Diaconovici-Loga: „...pentru lipsa ortografiei, câți scriitori până acum au tipărit vreo carte românească, întru atâtea feluri, după care cum s-au priceput au luat a scrie, mulți cu destule sminte” [apud 3].

Elaborarea normelor ortografice punea problema adoptării unui principiu ortografic, cel fonetic nefiind acceptat, pentru că aplicarea lui ducea la diversificarea scrierii. Echivalentul purismului, ca mijloc pentru unificarea limbii în domeniul ortografiei, era etimologismul. Elaborarea unei ortografii unitare avea la bază principiul etimologic, împărtășit de toți cărturarii vremii. Etimologismul era „un mijloc de afirmare a poporului român ca popor latin” [4], contribuind și la dovedirea originii latine a limbii române. Prin ortografia etimologică pe care o promovau învățații Școlii Ardelene, aceștia urmăreau să salveze „substanța eclipsată a cuvintelor românești” [5].

Ion Budai Deleanu. Ocupă un loc de seamă în galeria personalităților complexe ale secolului al XIX-lea din cultura românească. A fost preocupat de crearea unei limbi literare moderne, care să aibă la bază limba scrierilor bisericești, fiind în acest fel precursorul lui Ion Heliade Rădulescu. Propunea reforma ortografiei limbii române prin adoptarea alfabetului latin, ordonarea după reguli gramaticale și fixarea unor norme precise pentru limba scrisă. Mai recomanda o selecție riguroasă a termenilor, prin acceptarea celor cu o largă circulație internațională, și eliminarea regionalismelor. Cerea înlocuirea termenilor de origine maghiară, turcă, slavă, greacă, albaneză cu sinonime latinești, dacă sunt, în general, cunoscute, îndepărtându-se, astfel, de purismul exagerat al reprezentanților Școlii Ardelene. Ion Budai Deleanu a susținut, înaintea lui Petru Maior, că limba română este continuatoarea latinei populare vorbite în Dacia, subliniind rolul substratului autohton în formarea unei limbi noi.

A luat, de timpuriu, contact cu ideile înaintate ale filozofiei luminilor, cunoscându-i, la Viena, pe Micu, Șincai și Maior, însușindu-și o solidă cultură umanistă. Scrierile sale, cuprinse în peste 20 de volume, rămase, din păcate, aproape toate în manuscris, tratează domenii dintre cele mai diverse, de la drept, pedagogie, istorie, până la etnografie, lingvistică, literatură.

Activitatea lingvistică. Numele lui I. B. Deleanu este amintit, cel mai adesea, în ansamblul mișcării erudite a Școlii Ardelene, care ocupă un loc deosebit de important în istoria culturii românești, prin lucrările reprezentanților săi. Scrierile lui afirmă opiniile generale ale Școlii Ardelene, I. B. Deleanu fiind unul dintre cei mai înflăcărați adepți ai acesteia.

Opera lingvistică a lui Ion Budai Deleanu, de peste 40 de ani, încearcă să ne demonstreze latinitatea limbii române; la nivelul structurii ei fonetice, morfologice și lexicale, el aduce contribuții originale, rezumându-și preocupările la problemele limbii române. Ca și contemporanii săi, susținea descendența limbii române din latină, deosebirea dintre elementele autohtone ale limbii și cele străine, necesitatea alcătuirii unei limbi literare prin reforma ortografică, prin normarea limbii și prin îmbogățirea vocabularului. Cerea cu insistență o ortografie etimologică în scrierea limbii române, a fost admiratorul lui Samuil Micu,

al latinismului etimologic, principiile ortografice ale lui Micu servindu-i drept călăuză, atunci când și-a întemeiat propria ortografie. Este printre primii care afirmă descinderea limbilor romanice din latina populară, prezentând și importanța limbilor băștinașe în formarea noilor limbi; lui îi datorăm primele tabele comparative între limbile romanice și limba română; este primul lingvist care face o investigație etimologică științifică a vocabularului și a structurii gramaticale a limbii române.

Activitatea sa lingvistică este vastă, devenind preocuparea majoră a existenței lui I. B. Deleanu, chiar dacă s-a rezumat la cercetarea istorică și descriptivă a limbii române. Din păcate, nu a reușit să finalizeze decât trei mari lucrări: un dicționar român-german și două gramatici ale limbii române, rămânându-i neterminate multe studii istorice, scrisori, în care problemele referitoare la limba română s-au bucurat de o deosebită atenție.

Ion Budai Deleanu nu a acceptat unele adevăruri stabilite anterior decât după ce le-a examinat el însuși, supunându-le unui examen deosebit de critic. El și-a redactat, pentru prima oară, gramatica în limba latină; întreaga sa operă istorică fiind scrisă în limba latină. Din cele 62 de volume inventariate la moartea sa, 47 erau în latină.

Și la Budai Deleanu întâlnim tendința constantă de a apropia limba română de formele ei arhaice. Latina fiind considerată forma desăvârșită a limbii române, era necesară ordonarea sistemului gramatical, introducerea neologismelor și eliminarea unor termeni, care nu erau de origine latină. Era stăpânit în permanență de rigoarea normei literare, susținea introducerea ortografiei latine, singura în măsură să permită scrierea corectă a limbii noastre.

Ion Budai Deleanu a încercat să demonstreze originea noastră română cu argumente de ordin lingvistic. Astfel, în *Prefața la Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812) și în capitolul al III-lea din *Introducerea la Lexicon* (1818), el considera limba română continuatoarea latinei populare vorbite în Dacia, ca și Petru Maior (S. Micu și Gh. Șincai considerau că româna are la bază latina clasică). A fost primul lingvist ardelean care a recunoscut direct influența traco-dacei asupra latinei, situând la originea limbii române o comunitate de limbă traco-romană. Vorbind despre dialectul traco-roman ca și despre

amestecul limbii latine cu celelalte limbi locale, I. B. Deleanu lăsa impresia că vede în română și în celelalte limbi romanice formațiuni hibride, și nu continuarea unora dintre cele două limbi ajunse în contact.

În *Introducere* la *Lexicon*, scrisă probabil între 1815-1818, se arată interesat de limba contemporană, ocupându-se numai de dialectul dacoromân (considera că limba română are două dialecte principale: dacic și tracic). Alături de Paul Iorgovici, este singurul reprezentant al Școlii Ardelene care afirmă direct lipsa unor deosebiri între cuvintele de origine latină și cele „străine”, chiar dacă se referă numai la cele mai importante.

Rămâne în cultura română cel dintâi învățat care s-a ocupat, pe larg, de influența slavă, considerând că aproape 240 de cuvinte din limba noastră au această origine. Este primul cercetător care se oprește și asupra influenței limbilor germanice asupra limbii române. A examinat faptele actuale de limbă din punct de vedere istoric, demonstrând latinitatea vocabularului românesc.

Unificarea limbii române literare. Problema limbii literare l-a preocupat pe corifeul Școlii Ardelene în aproape toate lucrările sale lingvistice. Pe larg însă această chestiune este abordată în *Dascaul românesc pentru temeiturile gramaticii românești* (un comentariu dialogat asupra gramaticii sale scrise în românește). I. B. Deleanu afirma că limba literară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea era într-o stare de necultivare, era săracă, rustică, românii scriau fără să respecte regulile gramaticale și foloseau o limbă care nu avea un vocabular corespunzător, o gramatică temeinică și o ortografie regulată.

Crearea unei limbi literare moderne l-a preocupat pe autor, în primul dialog al *Dascaului*.... Pentru constituirea unei limbi cu adevărat literare, era necesară, considera autorul, în primul rând, o reformă a ortografiei, iar necesitatea scrierii limbii române cu caractere latine primea, în sistemul lingvistic al lui I. B. Deleanu, o importanță deosebită. Odată realizată reforma ortografică, era necesară și o ordonare a limbii, prin „aducerea” ei la regulile gramaticale.

Gramatica sa, în două versiuni (una în latină, *Fundamenta grammatices linguae romanicae...*, Liov, 1812 și alta în română, *Temeiurile gramaticii românești*, 1815, rămasă în manuscris), *Dascaul românesc pentru teme-*

iturile gramaticii românești (comentariu neterminat al scrierii precedente), precum și prefața *Lexiconului*, sintetizează concepția autorului asupra originii și structurii limbii române. Ion Budai Deleanu a încercat să creeze și o terminologie modernă și să facă abstracție de rezultatele obținute până atunci de gramaticienii anteriori. *Fundamenta grammatices...* rămâne una dintre cele mai valoroase lucrări lingvistice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea și este cea mai sistematică dintre gramaticile care au precedat-o pe cea a lui Heliade.

În *Temeiurile gramaticii românești*, ideea care apărea clar și frecvent era fixarea unor norme precise pentru limba vorbită și cea scrisă; alături de necesitatea adoptării scrierii cu litere latinești, I. B. Deleanu considera limba latină ca formă desăvârșită a limbii române.

Această lucrare întregește *Fundamenta grammatices...* în ceea ce privește terminologia gramaticală și preocupările de cultivare a limbii fiind evident că Ion Heliade Rădulescu tindea spre o expunere clară și ordonată a materiei și spre cultivarea unei terminologii științifice.

Instituirea unei ortografii românești. Propunerile de reformă a scrierii tradiționale au făcut din Ion Budai Deleanu un precursor al lui I. H. Rădulescu, care înțelegea, mai târziu, că adoptarea alfabetului latin trebuia făcută în etape, și nu printr-o măsură bruscă. Astfel, ortografia latinească, pe care I. B. Deleanu o avea în atenție, aducea mai multe modificări scrierii tradiționale, el adoptând scrierea etimologistă, un etimologism intransigent. Etimologismul său își găsea o justificare în modul cum erau scrise și alte limbi europene, justificarea latinismului ortografic fiind făcută și prin invocarea unor situații similare, în alte limbi.

De altfel, *Temeiurile gramaticii românești* (1815) încep cu un capitol de fonetică și cu o expunere a sistemului de scriere a sunetelor, dar și cu un proiect de reformă ortografică, cu litere latinești. Discutarea noii ortografii propuse trebuia pornită de la prezentarea, pe care o făcea autorul, alfabetului chirilic, descriind fiecare literă în parte, confundând însă litera cu sunetul. Principalul scop al reformei sale ortografice îl reprezintă adoptarea scrierii cu litere latine, însă o ortografie conformă spiritului limbii trebuia să îndeplinească mai multe condiții și să corespundă tuturor regulilor gramaticale. Adoptarea grafiei cu alfabet latin

nu se putea face fără învingerea unor dificultăți, cauzate de tradiționalismul oamenilor simpli și conservatorismul locuitorilor din cele două principate dunărene.

Dar sistemul ortografic preconizat de I. B. Deleanu s-a caracterizat printr-o lipsă de unitate și de consecvență, reprezentând partea cea mai controversată a creației sale. Inconsecvențele autorului se explică și prin faptul că, de-a lungul vieții, a căutat mereu să modifice sistemul ortografic, tinzând spre îmbunătățirea lui permanentă. Limba română putea fi scrisă mai corect, folosind litere latinești, lucru ce va fi demonstrat de generațiile următoare, care vor reacționa împotriva etimologismului și care, în scrierea limbii române, vor fi adepții principiului fonetic.

Aproximativ în același timp în care Consilierul chesaro-crăiesc de la Lemberg își redacta *Temeiurile gramaticii românești* și *Dascalul românesc...*, Gheorghe Constantin-Roja publica, la Buda, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele românilor cele vechi*. Autorul susținea, printre altele, introducerea alfabetului latin în scrierile laice și păstrarea alfabetului chirilic în scrierile bisericești, arătând că numai în aceste condiții și copiii românilor vor putea învăța în școală două alfabete, așa cum se învăța în Rusia și în Austro-Ungaria, fără să se întâmpine mari greutăți.

I. B. Deleanu considera că „limba română trebuie să fie scrisă cu litere latine adaptate spiritului limbii” [6], atrăgând atenția că „nu gramatica ortografiei, ci ortografia trebuie să urmeze gramaticii” [7]. Păstrând unele exagerări latiniste, este adeptul etimologismului, admitând lexicul regional, dacă acesta provine direct din latină.

Activitatea practică reformatoare a Școlii Ardelene, în ceea ce privește limba română, a fost urmarea firească a identificării structurii ei latine și a înrudirii cu celelalte limbi romanice. Prima reformă, pe care a întreprins-o, a fost cea a scrierii, și anume, adoptarea alfabetului latin în locul celui chirilic, folosind însă o ortografie etimologist-latinizantă, pe care, cu toate eforturile de aproape un secol, nu a reușit să o impună. Reprezentanții Școlii Ardelene, utilizând ortografia etimologică, nu au înțeles să schimbe și pronunțarea cuvintelor. Scrierea etimologistă a latiniștilor nu a urmărit să schimbe pronunțarea, ci să dovedească, prin

forma scrisă, originea latină a cuvintelor, structura gramaticală a limbii române și unificarea acesteia. Sarcina unificării scrierii cu ajutorul alfabetului latin și al principiului etimologic impunea elaborarea unei ortografii unitare, mulți învățați ardeleni elaborând astfel de ortografii (S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. B. Deleanu, R. Tempea, U. Nestorovici, C. D.-Loga...).

Reprezentanții Școlii Ardelene au preconizat ca factor important, în vederea unificării limbii, crearea unei societăți sau academii, iar cele două inițiative, întemeierea „Societății filosofoști a neamului românesc în mare Principatul Ardealului”, din 1795, și a „Societății pentru cultivarea limbii române”, 1808, se înscriau pe această linie, trebuind să răspundă scopului respectiv.

- Note** ■
1. A. Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, Editura Științifică, București, 1971, p. 129.
 2. *Ibidem*, p. 136.
 3. *Ibidem*.
 4. D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, EDP, București, 1970, p. 63.
 5. Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Științifică, București, 1966, p. 138.
 6. Ion Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Editura Științifică, București, 1970, p. 50.
 7. *Ibidem*, p. 181.